

Lars Anders Kulbrandstad
Foredrag på seminar om Bjørnstjerne Bjørnson
Høgskolen i Hedmark
25. september 2010

”JEG RESPEKTERER INTET GRAMMATIK- NORSK, JEG BRUGER BRYST-NORSK’ – BJØRNSON I SPRÅKHISTORISK PERSPEKTIV

Åpning

I 1857 er Bjørnson 25 år. Perioden som student, journalist og kritiker er over. Han har dratt til København for å bli dikter. Der har han skrevet ferdig det historiske dramaet *Mellem Slagene*, som riktignok i første omgang ikke er blitt noen suksess, men tvert imot refusert både av Ibsen på Det Norske Theater i Bergen og på Kristiania Norske Theater og nærmest møtt med likegyldighet hos dansk teaters grand old man, Johan Ludvig Heiberg. Men *har* fått publisert fortellingen *Thron* i den danske avisa *Fædrelandet*, og den vil han gjerne at vennen Poul Botten-Hansen trykker i bladet *Andhrimner*, som vennen redigerer. I brevet til Botten-Hansen skriver Bjørnson blant annet:

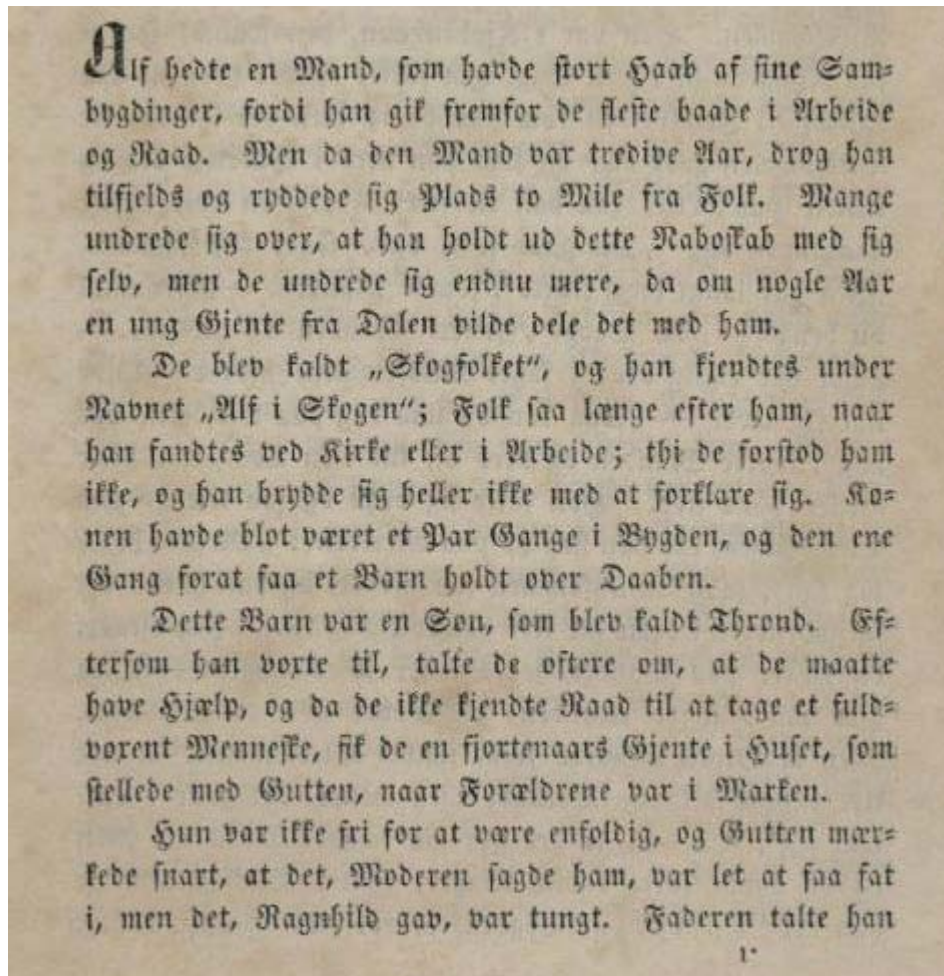
Jeg skriver ogsaa Norsk som du ser; men jeg haaber du finder den Slags Norsk fordragelig. Jeg respekterer intet Grammatik-Norsk; jeg bruger Bryst-Norsk! Det skal flyde lige ud af Brystet paa den, som føler poetisk, som kan gennem Kjerligheden fange det i Folket og Sagaen og gennem sin dannede æsthetiske Følelse slippe det ud igjen. Hvor Fanden vil disse Mennesker hen uden Forfattere? Eller tror de nogen Forfatter, naar han har gaaet et halvt Aar i Thorvaldsens Musæum, da vil stampe i en af deres Baase, selv om der er 300 af dem, som i Knudsens Grammatik? (Bjørnson, 1912 [1857])

Den Knudsens grammatikk det er tale om her, er Knud Knudsens *Haandbog i dansk-norsk Sproglære*, som kom i første utgave i 1854. Og her er det riktignok mange termer, kategorier og regler, eller «båser», for å bruke Bjørnsons uttrykk. Men man skal ikke ha lest mye i boka før en merker Knud Knudsens åpne og fordomsfrie tilnærming til studiet av språkets systematikk. Brynjulf Bleken skriver om en «udogmatisk resonnerende fremstillingsform», Bernt Fossetøl taler om Knudsen som «grammatisk resonnør» (her etter Johnsen, 2006:239-240). Så man kan undre på hvor inngående Bjørnson hadde studert denne boka. Og i alle fall vet vi at Bjørnson etter hvert fikk et ganske annet syn på Knud Knudsen og den rolle han burde ha i utviklingen av et fornorsket skriftspråk. Som Einar Haugen skriver, ble Bjørnson en av Knudsens «mest navngjetne disipler» (Haugen & Gundersen, 1968). Mer om det senere.

Fra et moderne grammatikersynspunkt er det fristende å pirke på Bjørnsons bruk av grammatikkbegrepet. Med «Grammatik-Norsk» mener han åpenbart en normativ framstilling av språket, altså en foreskriving av hvordan det bør utformes og brukes. Mot dette setter han så sin Bryst-Norsk, som altså skal flyte direkte ut av brystet på «den, som føler poetisk». Som vi ser, lar han brystet være det sentrale språkorganet, og det er vel fordi det er i brystet hjertet sitter. Og det naturlige og spontane kommer fra hjertet og ikke fra den dresserte og følelseskalde hjernen. Men også det spontane og naturlige språket har sin grammatikk, selv om folk flest ikke har noen bevissthet om hvordan dette systemet er oppbygd og virker. De har bare en intuitiv fortrolighet med de grammatiske mønstrene, en slags ikke-artikulert, taus kunnskap. De vet hvordan ting sies og ikke sies, men kan ikke forklare hvorfor. Hvordan denne fortroligheten er utviklet, strides man stadig om. Den kjente amerikanske lingvisten Noam Chomsky og mange med ham hevder at mye er genetisk betinget, og postuler et artsspesifikt organ i hjernen som gjør det mulig for mennesket å tilegne seg det uhyre kompliserte regelsystemet som finnes i ethvert språk, og det i løpet av de aller første leveårene. I dag er det vel så mange lingvister som mener at språktilegnelsen i hovedsak foregår ved hjelp av den samme mentale utrustningen som benyttes til andre former for læring. Noe eget medfødt språklæringsorgan er det ikke nødvendig å anta at vi har. Men både nativistiske chomskyanere og deres meningsmotstandere, og de fleste av disse sogner til en eller annen form for såkalt kognitivistisk læringsteori, mener at grammatikk ikke primært finnes i bøker, men inni hodene på dem kan et språk. I den forstand var Bjørnsons «Bryst-Norsk» altså like fullt et «Grammatik-Norsk».

Hvordan så Bjørnsons «Bryst-Norsk» ut i 1857?

Men hvordan var det så Bjørnsons «Bryst-Norsk» så ut? Ja, hvordan den artet seg da han skrev *Thron* i 1857, vet jeg ikke. Jeg vet faktisk ikke om originalen finnes noe sted. Men den versjonen som Bjørnson gav ut tre år etter, hvor «Fortellingen er gjengivet efter Hukommelsen», som Bjørnson skriver, er tilgjengelig i Nasjonalbibliotekets digitalbokhylle. Her er en smakebit fra åpningen:

Som vi husker, skriver Bjørnson i brevet til Botten-Hansen at den som føler poetisk, kan fange brystnorsken i folket og i sagaen og gjennom sin dannete estetiske følelse slippe den ut igjen. Dikteren puster så å si folkets og sagaens språk inn, foredler det ved hjelp av sin estetisk dannete følelse, og puster det ut igjen i bearbeidet form. Dette er i essens hele Bjørnsons strategi for å skape sitt litterære språk.

Flittige filologer har selvsagt lagt Bjørnsons språk under lupen og identifisert karakteristiske trekk ved ordvalg og uttryksmåte, så vel som bøyningssystem og setningsbygning. Jeg skal si mer om dette etter hvert; la meg i denne omgang bare peke på noen få sagapregete og folkelige innslag i *Thronð*. Sagastilen er der med en gang. «Úlfr hét maðr, sonr Bjálfa ok Hallberu, dóttur Úlfs ins óarga» lyder åpningen av Egil Skallagrímsson's saga, «Mqrðr hét maðr er kallaðr var Gigja» er første setning i Njáls saga, mens Gunnlaug Ormstunges saga begynner slik: Þorsteinn hét maðr. Hann var Egilsson, Skalla-Grímssonar Og hos Bjørnson er det altså «Alf hedte en Mand». Allerede i 1855 skrev han i fortellingen Aanun «Lasse hedte en Mand som boede paa Øvrebakke under Gaarden Haugen i en af Landets nordligste Bygder», og senere ble det blant annet «Øyvind hed han, og gråt, da han blev født» og «Den mætigste Mand i det Præstegjæld, hvorom her skal fortelles, hed Thord Øveraas». Sagapreg har også fortellingsstrukturen, der vi raskt føres fra handlingsepisode til handlingsepisode. Som Bjørnson skriver i en annen sammenheng, var han – som sagafortellerne – motstander av «denne Tegning ut over al Mark, denne ørkesløse snak».

Det er også lett å oppdage folkelige elementer i tekstutdraget. Det dreier seg om ord og ordformer, uttryksmåter og setningskonstruksjoner som normalt ikke var gangbare i det danskepregete skriftspråket, men som var gjengse i norsk talemål. «Hedte» skriver Bjørnson og ikke «hed», «brydde» - ikke «brød», «voxte» - ikke «voxede». «Sambygding», «Bygd», «tilfjælds», «Gut» og «Jente» er norske ord, syntaksen er preget av få innskudd, og det er relativt mye sideordning.

Folkelig talemål og sagaene var altså to av kildene som Bjørnson hentet inspirasjon fra da han utviklet sitt dikteriske språk på slutten av 1850-tallet og framover. Andre var folkeeventyr, folkeviser og ordtak (Amdam, 1993:161). På kritikken han ble møtt med svarte Bjørnson at han bare brukte folkelige ord og vendinger «hvor Tanker (Situationen) flommer dem ned», altså hvor Bryst-Norsken ikke er til å stanse.

Hvordan skrev de andre?

Vi har nå sett hvordan Bjørnstjerne Bjørnson skrev da han stod fram som skjønnlitterær forfatter. Så kan vi spørre: Hvordan skrev så andre forfattere omtrent på den tiden Bjørnstjerne Bjørnson publiserte sine første fortellinger og skuespill? Her er åpningen av Camilla Colletts *Amtmandens Døtre*, utgitt i 1854:

En Eftermiddag, mod Slutningen af Tredive-aarene, var en Reisende, der kom Syd fra, steget af paa Skydsskiiftet *Storemo*, beliggende i et af Landets nordlige Amter. Det var just i Skumringen. Han befandt sig i det lille Gjesteværelse indenfor den larmende Bondestue og syntes ret at være et Rov for det Ildebefindende, den ganske besynderlige Uro, man overfalder af paa disse «Hvilesteder», et Ildebefindende, der denne Gang endnu foregedes ved en mørk, regnfuld Oktoberdags hele Tristhed.

Skydsen havde allerede ladet vente paa sig halvanden Time, da den skulde hentes en halv Mil i det slette Føre. Den Reisende havde imidlertid forsøgt alt, hvad man ved slige Leiligheder forsøger, for at bekjæmpe Utaalmodigheden og bringe Minuterne til at gaa; han havde taget den sidste Rest af sin Reiseproviant frem uden at kunne nyde en Bid; bladet i en interessant

Vi merker med en gang at stiltonen er en annen: Først og fremst er periodene lengre, og det er mer av innskudd og underordning. Det er flere presens partisipper og passiver, og det er mindre dynamikk i framstillingen. Nå dreier jo denne teksten seg også om et annet miljø enn det vi så hos Bjørnson, så sånn sett sammenlikner jeg i en viss forstand epler og pærer. Men miljøforskjellen er noe av poenget: Bjørnson beskriver bondemiljø, Camilla Collett embetsmannsmiljø.

Her er en annen som skrev omtrent på samme tid, og som skildret andre samfunnsgrupper, nemlig Harald Meltzer. Utdraget er fra fortellingen "Fantegutten".

Fantegutten

1ste Capitel.

Den gang, da Sognefjeldene brast, og Havets salte Vand strømmede 18 Mile i Øst ind i Landet lige til Foden af Filefjeld, fik ogsaa Fjeldene i Nord og Syd for denne store Revne, som nu kaldes Sognefjorden, mindre Sprækker til alle Kanter.

I en af dem bo de Folk, vi skulde besøge. Der, hvor den begynder, er den saa dyb, at Bunden ligger mindst ligesaa langt under Vandfladen, som dens øverste Kant ligger over den, og det er 3 til 400 Fod; men en Mil ind dukker Bunden op af Vandet og gaar opover i jevn Stigning mellem de bugtede, steile Fjeldsider, indtil den ender i en brat Bjergryg, der springer frem midt i Sprækken som et Forbjerg. Der, hvor Bunden ligger under det salte Vand, er Fjorden, og der, hvor den ligger over det, er Dalen.

Her er det mye av den «tegning ud over all mark» som Bjørnson ikke ville ha noe av: Omstendelig skildring uten handling.

Bjørnsons sakprosa på samme tid

Men på slutten av 1850-tallet skrev Bjørnson ikke bare skjønnlitteratur. Han var allerede i full sving som usedvanlig aktiv samfunnsdebattant, blant annet som artikkelforfatter og brevsriver. Og hvordan var det språket han da brukte? Her er et utdrag fra en artikkel i *Morgenbladet* samme år som "Thrond" ble skrevet, altså i 1857. Artikkelen heter «En Storthingsindstilling» og handler om bevilgninger til teateret. Her argumenterer Bjørnson for økonomisk støtte til teateret ved å gjøre detaljert rede for den rollen han mener teateret kan spille for utvikling av en felles nasjonal identitet. Slik ser begynnelsen ut:

Nedskriveren er visselig ikke den Eneste, som med Smerte har følt sig nødt til at udtale, at vi seiler frem som i forskjellige Baadlag, Distrikt for Distrikt og Stand for Stand og endda er sommetider de Kabeltouge, som er kastet over fra den ene til den anden, svage nok. Vort Land lider under det forfærdeligste Dialektvirvar, det føler han bittert, som søger at arbejde, hvad man kalder "folkeligt", og disse forskjellige Distrikter har ofte igjen sine dybt forskjellige Maader at anskue Tingene paa (hvorfor naturligvis den opkomne Dialektforskjellighed blot er et Udtryk). Men dette maa sammenarbeides, og det sker sandelig ikke blot ved Veies Anlæg, ved at Folk kommer sammen - med andre Ord: de orker ikke selv at gjøre Alt; man maa komme dem til Hjælp. Her er det da, at Theatret træder op, stillet lige i Landets Brændpunkt, samlende dets Straaler, og øvende sin dobbelte Indflydelse, først den direkte paa dem, som søger det for her at "more sig", dernæst den indirekte: at give idelig Opmuntring, ideligt Speilbillede, idelig Hjælp til den, som i Epos, Lyrik og Drama, i Musik, Maler- og Billedhuggerkunst, vil gribe det store Fælles i de smaa, allesteds fra komne Enkeltheder - og derved samle.

Her er det en helt annen stil og syntaks som møter oss enn det vi så i "Thrond". Periodene er lange og komplekse, gjerne med underordning av flere grader, det er hyppige innskudd og utvidelser, og setningskomprimeringer i form av presens partisipper med tilhørende underordnede ledd.

Dette er altså skrevet i 1857.

La oss hoppe 50 år fram i tiden, til en artikkel kalt «Freden og fredsvennene», som Bjørnson publiserte i *Samtiden* i september 1907. Artikkelen begynner slik:

Professor Sergi i Rom har nylig til "Courrier Européen" sendt en skarp Kritik over Fredskonferencen i Haag; han skriver, at den er den skjære Humbug. Dadelen deles utvilsomt av Millioner; forsaavidt kom den ikke uventet. Nærmere at fastslaa Reglerne for, hvorledes Folkene herefter skal myrde hverandre, er ikke netop opmuntrende for Udsigterne til en Verdensfred. Og Reglerne for, hvorledes en stakkars overfallt Provins har Lov til at forsvare sig, minner stærkt om Rovdyrenes Vrede, naar Byttet er ved at komme unda. De smaa Folk, som tar Del i slike Forhandlinger, maa gjøre det med Gysen; ti det er vist dem, det nærmest gjæller! Ja, saaledes tænkes rundtom i Lannene

Her har det skjedd mye. Og endringene ligger kanskje ikke først og fremst i ortografien – Bjørnson har vært gjennom sine mer dristige, noen vil si rabiante, ortografiske eksperimenter og har landet på en i samtiden moderne, men moderat rettskrivning. Mer om det rabiante om et øyeblikk. Nei, det er uttrykksmåten og setningsbygningen som framfor alt er forandret. Det hele er mindre innfløkt og oppstyltet, stilen er blitt enklere og ledigere. Det er ikke bare Bjørnson som skriver slik rundt 1910, men språkhistorikerne gir ham en god del av æren for at norsk sakprosastil utviklet seg i denne retningen.

Bjørnsons skiftende språklige praksis

Jeg skal nå si litt om hvordan Bjørnsons språklige praksis artet seg fra 1857 og utover i forfatterskapet. Hvis vi da gjør et nedslag i en tekst som kom ut året etter "Thron" – det er sagadramaet *Halte-Hulda* det dreier seg om – finner vi blant annet dette:

Og vetli Nils Finn skuldi ut at gå;
hann fekk inki ski'i til at hanga på.
- "Dat var illt!" sa' d'uppundir.

Og vetli Nils Finn setti fotin i snjo:
"Dit ovstyggja troll, vil du lat' mig i ro!"
- "Hi-ho-ha!" sa' d'uppundir.

Nils Finn slo med stavin i snjo, so hann fauk:
"Så du trollskapin, du, kor forsett hann rauk?"
- "Hit-li-hu!" sa' d'uppundir.

Nils Finn dro dat ejna ski framm med ejtt tak;
dat annat hekk fast, - hann valt att og bak.
- "Å drag i!" sa' d'uppundir.

Nils Finn gret i snjoin og sparkad og stakk;
dess mejri hann sparkad, dess lengr hann sakk.
- "Dat geng gott!" sa' d'uppundir

Og bjørki, hun dansad, og grantufsin lo;
dar var inki ejnn, dar var hundrad og tvo.
- "Er du kennd?" sa' d'uppundir.

Og fjellit, dat skrattad, so snjofilla flaug;
men Nils knytti nevin og svor, at dat laug.
- "Var' dig nu!" sa' d'uppundir.

Og snjofonni gapad, og himlin fo'r ned;
Nils tenkti, hann vildi nog ogso gå med. -
- Kom'n veg?" sa'd'uppundir. - -

Tvau ski stod i snjoin og så sig ikring,
men så inki stort; fyr' dar var inginting.
- "Kvar er Nils?" sa' d'uppundir.

Den senere riksmålsbevægelsen skriver landsmål! Vel, det ble ikke med mer enn en lefling med språket som Ivar Aasen hadde skapt. «Ingen har elsket Ivar Aasen som jeg», skrev Bjørnson riktignok en gang, og mens han var teatersjef i Bergen gikk han også på språkkurs hos en av de såkalte Bergens-målmennene, vennen Henrik Krohn. Men det ble ingen suksess. «Gud vet om jeg skal leve den dagen, da jeg kan skrive landsmål», skal Bjørnson ha sagt (Amdam, 1993:191). Så landsmålet ble bare et kuriøst innslag i forfatterskapet, og Edvard Hoem har for så vidt rett når han i første bind av Bjørnson-biografien sier at Bjørnson aldri skrev på landsmål.

For det var dansk-norsk Bjørnson skrev. Selv tok han forresten avstand fra betegnelsen «dansk-norsk» – språket hans var norsk, sa han. Røttene var danske, ja vel, men treets topp, løvet og blomstene, som han et sted kaller det, var blitt norsk i pennene til flere generasjoner av norske forfattere. Navnet "riksmål" bruker han ennå ikke; det skjer først ved hundreårsskiftet.

Fornorskingen av det danske skriftspråket hadde selvsagt begynt før Bjørnson. Det var lenge en yndet sport blant norske språkhistorikere å lete etter norskheter hos forfattere i dansketida og i de første slektsleddene etter unionsoppløsningen. Norvagismer heter det på fagspråket. Det ble skrevet

hovedoppgaver og avhandlinger om norvagsmer i språket hos Ludvig Holberg, hos Petter Dass, hos Dorothe Engelbretsdatter og hos Henrik Wergeland. Wergeland er et helt sentralt navn, fordi han både praktiserte fornorskning og formulerte en språkreformatorisk strategi. Etter ham kom Asbjørnsen og Moe med sine *Norske Folkeeventyr* på 1840-tallet, som betydde et byks framover i utviklingen av det som etter hvert skulle bli norsk riksmål, senere bokmål. Bjørnstjerne Bjørnson førte fornorskingsarbeidet videre, blant annet ved å løfte en ledigere og friskere språktone inn i nye sjangrer. Som Wergeland og Asbjørnsen og Moe hentet han, slik vi har sett, ord fra talespråket – også fra dialektene - når han trengte dem, men han gikk mye lenger enn forgjengerne, blant annet i å stave orda mer lydrett. Og da er vi tilbake til Bjørnsons «rabiante» ortografi.

I 1858 kom bondefortellingen *Arne*. Den før omtalte Henrik Krohn hadde stelt med rettskrivningen og blant annet tatt inn former som «batt», «rauk», «flaug» og «fauk» (Skard, 1980). Her ser vi faksimile av begynnelsen av det andre kapittelet, som typisk nok heter «Annet kapittel» - og ikke «andet» - og som vi legger merke til, er det små forbokstaver i substantivene. Den danske kritikeren Clemens Petersen fant ortografien «pøbelaktig» (Amdam, 1993:209). Mer fornorsket enn i *Arne* ble da heller ikke Bjørnsons språk noen gang senere. For nå gikk Bjørnson over til det danske Gyldendal, og da ble det mindre aktuelt med dialektale eller landsmålsaktige språklige innslag. Men ved nytgivelser av bøker han hadde skrevet tidligere, hendte det at han insisterte på å fornorske språket, som når han i *Synnøve Solbakken*-utgaven fra 1866 skiftet ut «Bekjendte» med «Kjendinger», «drille» med «ærte» og «den hele dag» med «hele dagen» (Skard, 1980).

Men selv om det blir mindre dialekt og landsmål, fortsetter Bjørnson med ortografisk eksperimentering, oftest inspirert av Knud Knudsens reformprogram: en talemålsnær rettskrivning med den såkalte «dannede dagligtale» som basis. Vi skal ikke gå nærmere inn på hvordan dette artet seg, men nøye oss med å se på en kommentar som Knut Hamsun kom med til Bjørnsons stavemåter i romanen *Paa Guds Veje* fra 1889.

Jeg har sukket og læst, læst og bandet, jeg har ikke kunnet bære det med kristelig Taalmodighed. Denne hans «landsgyldige» Skrivemaade bruges og forstaaes i hele Landet saavidt jeg ved kun af tre: af Bjørnstjerne Bjørnson, af det gamle stivnakkede Hvad jeg skrev, det skrev jeg-Menneske Knud Knudsen (Knussen?) og af en Lap Papir ved Navn 'Morgengryet' (Maarngrye?), som udkommer i Karl Johan.

(Fra anmeldelse av *På Guds Veje*, Samtiden 1890)

Flere og flere skoler går etter dette over til landsmål. Det kommer lærebøker og leseverk på målet, Det nye testamente blir oversatt, den første loven på landsmål blir vedtatt ("Log um sams normaltid fyr kongeriket Norig" 1894, i kraft 1895), lærerskoleelver kan snart nå levere eksamenssvar på landsmål (1894), senere blir det samme innført for den høyere skole (1896) – "de skriftlige Opgaver kan affattes saavel paa Landsmaalet som paa det almindelige Bogmaal" – de første hele gudstjenester blir holdt på landsmål (1899), Marius Hægstad blir utnevnt til professor «i landsmaalet og dets dialekter» på Universitetet i Kristiania (1901) osv.

Bjørnson opplever at det er dannet en sammensvergelse mot riksmålet som regjering og stortingsflertallet har inngått, og han setter inn motangrep. Han skriver en rekke artikler, drar etter hvert på agitasjonsreiser rundt om i landet og står til slutt som initiativtaker og første leder av det som skulle bli Riksmålsforbundet. Her skal vi konsentrere oss om tre innslag i Bjørnsons kampanje mot landsmålet: Det første er en brosjyre fra 1887 med tittelen *Til dem som som forkynner eller lærer i det norske maal*, det andre en tale i 1899 kalt «Maalsagens Stilling i vort Kulturliv» og det siste Bjørnsons språkpolitiske testamente, artikkelen «Den store Feiltagelse» som stod i Aftenposten i 1909.

Bakgrunnen for brosjyren *Til dem som som forkynner eller lærer i det norske maal* var «jamstillingsvedtaket». Her skriver Bjørnson blant annet:

Hvem skal vinde, enten vi eller de? Enten de, der tar Sproget, som vort Aandsliv har dannet det, og arbejder det videre ut med hver Dag; æller de, som vil kaste dette væk mot et, som kanskje var landsgyldigt for mange hundre Aar tilbake, men ikke siden. Hvem skal sejre, enten de som i Sproget holder paa et levende Samfund; - æller de, som hemmelig tror, et Sprog med stor Bokavl, skytende nyt for hver Aar, engang skal brændes ner som en Bygning æller forlates, og Tomten ryddes for Bøndernes indrykkende Samfund? Hvem skal vinde, Evulotionisterne æller Nihilistene?»

I dette sitatet ser vi Bjørnsons grunnleggende språksyn, en overbevisning om at et språk må være kultivert, dyrket og foredlet gjennom lang tids bruk i «høyere åndsarbeid» – litteratur, vitenskap og filosofi – for å kunne tjene som et samfunns- og kulturbærende språk. Derfor vil det være en ulykke for Norge om det nydannede, uferdige og ennå ikke utviklete og tilslippte landsmålet skulle erstatte riksmålet som landets offisielle språk.

Om «Bygdemaalenes Forsøk paa at afløse vort nuværende norske Maal i Dannelsens Mund og Pen»: «Efter mit Skjøn gaar ikke taapeligere og unyttigere Arbejd for sig i Norge»

Når vi kommer til århundreskiftet er tonen i språkdebatten hardnet til. Nå snakker Bjørnson om «Dialekterne Træghed og Mørke». Å snakke dialekt er å snakke med småsten i munnen:

At putte al denne Smaasten i Munden, hvergang vi vil aabne den til Tale, hvad skal egentlig det være godt for? ... Se paa alle disse sylespidse y'er og i'er, som staar ut af Mørket mod os! Disse skrævende Diftonger, disse gammeldagse, paatrængende overflødige Dativer! Ti hva er en Dialekt andet end en Seng, en uhyre Seng, Folk har stuft nedi for mange Hundreaar tilbage? De ligger endnu i den, fordi Sengekarmene var for høje, de kom ikke op.

Skytset er stadig rettet mot bøndene:

«Vil de bli dannede mennesker, bønderne, får de anstrænge sig; de har vi andre måttet gjøre. At vi skal flytte ut av kultursproget, fordi det faller dem for svært å flytte in, er virkelig som å si til fuglen, at nu får den ned på fire igjæn, for dyrene kan ikke fly».

Likevel avviser han bryskt at han nærer forakt for bonden:

Bondeforagt hos mig, som har valgt at leve blant Bønder og riktig plejer Samliv med dem.

I talen fra 1899 bedyrer han at han aldri har talt mot målstrevet; han har elsket det, og «elsker det som sådant den dag i dag». Han er glad i mye av det som er skrevet på landsmål: mye av det som var skrevet på målet, er for ham en kjær og skjønn lesning. Igjen: Han kjemper ikke mot landsmålet, men mot målstrevernes planmessige arbeid for å skyve «kultursproget» til side og erstatte det med et laget språk, som på langt nær var blitt ferdigdyrket til å fylle kulturspråkets funksjoner. Derfor vil han ha opphevet «jamstillingsvedtaket» fra 1885 og fjernet målparagrafen fra 1892 i skoleloven.

Artikkelen «Den stor Feiltagelse» som Bjørnson skrev for *Aftenposten* 13. februar 1909, kalte jeg i sted hans språkpolitiske testamente. Bakgrunnen for den var stortingsvedtaket to år tidligere om å innføre en obligatorisk skriftlig prøve i landsmål til examen artium.

Mange av synspunktene som kommer fram, er kjent fra før, men noen kanskje enda klarere poengtert, og nå advarer han ikke bare mot at landsmålet skal fortrenge riksmålet, han tar sterkt til orde mot

forsøkene på å bringe de to språkformer sammen. Han maner til forsiktighet med å ta ord og ordformer fra dialekter og landsmål inn i riksmål, for de representerer «Instrømning fra et meget lavere Kulturstade». Riksmålet er et høyt utviklet språk, som er spesielt sårbart for endringer som er påtvunget utenfra. Ikke så å forstå at Bjørnson er fullstendig motstander av å ta inn nye ord – heller ikke fra dagligtalen, og språket trenger nye ord for nye oppdagelser og vitenskapelige framskritt. Men å innføre skriftlig landsmål ved siden av riksmål i den høyere skolen er å tro at «Aandsevnen økes ved å minke dets Uttryksmiddel». Det er å blodtappe kulturspråket «til fordel for et nyt, som ligger Hundrer av Aar tilbake, og som er spredt i en Række Dialekter uten fast samlende Form». Nå forsøker staten å pådytte folket et uferdig og for mange et uforståelig språk mot dets vilje. Dette er «en Forbrytelse mot Folkets Aandsævne, saa vist som det er en Forbrytelse mot Selvstyrets Princip».

Men riksmålet vil ikke tape, spår Bjørnson. Landsmålet vil ikke i overskuelig framtid komme opp på et utviklingstrinn som gjør at det kan erstatte riksmålet. Bjørnson tviler på at det vil kunne gjøre det, for som han sier:

Endnu mindre vet vi, om denne virkelig kan bli en helt ut kulturførende. Ti Landsmaalet har, tross al sin Klang og Farve, noget gammelskrukket og langtungt. Moderne Tanker stirrer utklædte og bedrøvelige paa en frem av denne stive Mundur. Ja, det er saa ufærdigt, at ingen med høiere Almendannelse utrustet Overgangsman kan forsøke at lægge moderne Begreper i det uten straks at ty in i Riksmålet efter Hjælp. Han tar sig ut i det som den pantsatte Bondedreng. Ikke engang Bonden selv kommer annerledes fra det end ved Laan paa Laan, straks han stiger utenfor Bondelivets daglige Tale.

Riksmålet vil bestå, skriver Bjørnson:

Riksmålet, som vel at mærke forstås av alle, er for knusende overlegent, det har en for stor Historie, og det representerer for dyrebare Værdier. Dets kjærnesunne Væsen spaar Foraar

Og de som tror at de to språkformene til slutt vil «rinne sammen», er enten «en filologisk Ælsker eller en sangvisk Svindler».

Vel, her står jeg som «filologisk Ælsker» - og jeg står på sett og vis med fasiten i hånda. For jeg vet hvordan det gikk:

- Bjørnson fikk rett i at riksmålet ikke ble erstattet av landsmål
- Han fikk rett i at de to språkformene ikke har smeltet sammen – og det til tross for målbevisste politiske bestrebelser i den retning gjennom store deler av 1900-tallet

Men det Bjørnson ikke fikk rett i, er påstanden hans om at et lite land som Norge ikke kan ha to skriftspråksformer – som etter min og mange andres mening stadig lever side om side og beriker hverandre og beriker Norge som språksamfunn.

Takk for oppmerksomheten!

Bjørnstjerne Bjørnson

LITTERATUR

- Amdam, P. (1993). *Bjørnstjerne Bjørnson*. Oslo: Gyldendal.
- Bjørnson, B. (red.). (1912 [1857]). *Brev til Paul Botten-Hansen, 13. mars 1857*. Kristiania: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Haugen, E., & Gundersen, D. (1968). *Riksspråk og folkemål : norsk språkpolitikk i det 20. århundre*. [Oslo]: Universitetsforlaget.
- Johnsen, E. B. (2006). *Unorsk og norsk : Knud Knudsen : en beretning om bokmålets far*. [Tvedestrand]: Bokbyen forl.
- Skard, V. (1980). *Norsk språkhistorie III 1814-1884* (2. foreløpige utg. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.